

УДК 821.162.4'344.3

FONOLOGICKÉ SYSTÉMY DVOCH KODIFIKÁCIÍ SLOVENSKÉHO JAZYKA (BERNOLÁK A ŠTÚR)

Marianna SEDLÁKOVÁ

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach,
filozofická fakulta,
katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie,
ul. Petzvalova, 4, 04011 Košice, Slovensko
tel. (00421 055) 234 71 39, e-mail: sedlamar@internetkosice.sk

Štúdiá porovnávaním fonologických systémov dvoch kodifikácií spisovnej slovenčiny založených na rozdielnych nárečových východiskách (bernolákovčina prevažne na západo-slovenskom nárečovom základe a štúrovčina na stredoslovenskom nárečovom základe) sa pokúša zdôvodniť úspešnosť jednej (Štúrovej) a neúspešnosť druhej (Bernolákovskej). Príčinu vidí v tom, že kým bernolákovská kodifikácia zmiešala dva fonologické systémy ako materiálové podložie jazyka, štúrovská kodifikácia zachovala prirodzený stredoslovenský fonologický systém, čím sa vyhla dlhodobějšímu kryštalizovaniu fonologickej štruktúry medzi používateľmi spisovnej slovenčiny a rovno zavádzala do používania vyššie jazykové roviny.

Kľúčové slová: slovenský jazyk, fonologický systém, kodifikácia, Bernolák, Štúr.

Порівнюючи фонологічні системи двох кодифікацій літературної словацької мови, оснований на різних діалектах (бернолаківщина переважно на західнослов'янській діалектній основі та штурівщина на середньословацькій діалектній основі), здійснено спробу обґрунтувати успішність однієї (Штура) та неуспішність іншої (Бернолака). Причиною цього автор дослідження вважає те, що бернолаківська кодифікація поєднала дві фонологічні системи як матеріальну мовну базу, а штурівська кодифікація зберегла звичну середньословацьку фонологічну систему, що допомогло уникнути довготривалої кристалізації фонологічної структури між користувачами літературної словацької мови та легко впроваджувати до вживання елементи вищих мовних рівнів.

Ключові слова: словацька мова, фонологічна система, кодифікація, Бернолак, Штур.

V dejinách spisovnej slovenčiny sú dva významné kodifikačné pokusy: Bernolákov (1789) a Štúrov (1843), ktorý sa s istými úpravami používa dodnes. Úvahy a diskusie o – na prvý pohľad – paradoxnej neúspešnosti bernolákovskej kodifikácie slovenčiny, ktorá mala najmä zo spoločenského hľadiska všetky predpoklady na úspech¹, sú z dejín spisovnej slovenčiny známe. Za najpresvedčivejší dôvod toho, prečo sa stredná (a nie západná) slovenčina stala

¹ Máme tu na mysli nielen pomerne dlhú tradíciu kultúrnej západoslovenčiny (už od 16. stor.; porovnaj [9: 149], o ktorú sa programovo Bernolák pri svojej kodifikácii opieral, ako píše: "treba brať za normu nie tak výslovnosť ľudu, ako výslovnosť vzdelaných a učených a najmenej horliacích za bohemizmy. Úzom jazyka teda nazvem súhlas učených ako úzom života súhlas dobrých" (Bernolák, 1787: Ortografia // Pavelek. 1964. S. 97). Máme na mysli hlavne rozšírenosť konfesie (katolíckej), ktorá túto kodifikáciu zaštit'ovala a jej organizačné zabezpečenie prostredníctvom Slovenského učeného tovaríšstva.

základom moderného spisovného jazyka kodifikovaného Ľ. Štúrom sa nateraz považujú úvahy E. Paulinyho o expanzivite strednej slovenčiny, ktorá “v 18. a na začiatku 19. storočia prevažovala” [9: 177]. Okrem Paulinyho jazykovedných názorov existujú pokusy odôvodniť neúspešnosť Bernolákovkej kodifikácie slovenčiny čiro spoločenskými argumentmi². Hoci o vplyve istých spoločenských faktorov nepochybujeme³, zdajú sa nám rýdzo spoločenské argumenty obchádzajúce jazykové systémy predsa len primálo na vysvetlenie problematiky tak výrazne štruktúrovaného fenoménu, akým jazyk je. Sme presvedčení, že odpoveď sa skrýva v jazyku samotnom. My sa ju pokúšame nájsť v jeho najštruktúrovanejšej – zvukovej – rovine. V zvukovej rovine totiž predpokladáme najvyššiu mieru prirodzených (fyzikálne podmienených) štruktúr, ktoré pôsobili počas vývinu jazykových systémov spontánne, bez priamych (kodifikačných) zásahov človeka a zabezpečovali tak ich systémovú kontinuitu v dlhých časových úsekoch – to sú prirodzené fonologické štruktúry.

V svojich úvahách vychádzame z analýzy fonologického systému bernolákovskej slovenčiny (bs), ktorú následne konfrontujeme s fonologickým systémom súčasnej spisovnej slovenčiny (sss) štúrovského typu s jej zásadnými vývinovými tendenciami v zvukovej rovine. Na konfrontáciu zvukovej roviny oboch porovnávaných jazykov sme využili najprv všeobecne dostupné fakty z oboch fonologických systémov. Najrukopnejšími faktami z tohto hľadiska sú inventáre foném oboch jazykových systémov a ich vzájomné vzťahy. Súčasná spisovná slovenčina (kodifikovaná na základe stredoslovenských nárečí Ľ. Štúrom), ale aj západoslovenské nárečia (spolu s češtinou) patria podľa fonologickej typológie A. Isačenka [5] k tzv. Prechodnému typu jazykov⁴. To isté sa dá predpokladať i o kultúrnej západoslovenčine, ktorá vznikla na báze češtiny, eliminovaním niektorých českých fonologických (i morfológických) prvkov a ich nahradením domácimi prvkami západoslovenskej proveniencie⁵. Uvedená fonologická typológia, ktorá analyzuje fonologické systémy slovanských jazykov, vychádza z konfrontácie vokalických a konsonantických fonologických podsystémov jednotlivých jazykov⁶. Pre vokalické typy jazykov je typické využívanie niektorého suprasegmentu (melódia, kvantita) ako dištinkatívnej (význam rozlišujúcej) vlastnosti vokálov, tieto jazyky majú zároveň tendenciu vokalizovať konsonanty. Uvedené fakty sa odrážajú vo vyššom počte vokalických foném vo fonologickom systéme konkrétneho jazyka⁷.

² K. Lifaňov napríklad za hlavný dôvod (neúspechu bernolákovčiny a naopak úspešnosti štúrovskej slovenčiny) označuje historicko-spoločenský problém rekatolizácie, ktorý viedol k diglosii – podľa autora najväčšej prekážke kodifikačných snáh – u slovenských evanjelikov (následkom čoho sa základom novej spisovnej slovenčiny stal ten jazykový útvar, ktorý uvedenú diglosiu zrušil – “stredoslovenské folklórne koiné” [8: 23]).

³ Niektoré z argumentov K. Lifaňova, by nás k tomu viedli, napríklad i nepomer “síl” podľa sčítania ľudu z r. 1930 ako ich uvádza Lifaňov: 72% katolíkov : 12% evanjelikov v celoslovenskom meradle, hoci sa pomer v jednotlivých župách proporčne menil [8: 23].

⁴ Prechodnému, rozumej od vokalického typu ku konsonantickému typu jazyka, ale stále s relevantnými príznakmi vokalických typov (pozn. M.S.).

⁵ Porovnaj [9: 123].

⁶ Z hľadiska fungovania vokalických podsystémov rozdeľuje Isačenko slovanské jazyky do štyroch skupín [5: 110–111]. Do 1. patria polytónické jazyky a) s dištinkciou melodických prízvukov na krátkych i dlhých slabikách (srbčina, chorvátčina a najmä štokavské nárečia); b) s dištinkciou melodických prízvukov len na dlhých slabikách (čakavské nárečia, spisovná slovinčina mnoho slovinských dialektov). 2. skupinu tvoria monotónické jazyky s voľnou kvantitou a) v ktorýchkoľvek slabikách (jazyky typu češtiny); b) s neutralizačným obmedzením kvantity (tzv rytmickým zákonom; spisovná slovinčina a stredoslovenské nárečia); c) s obmedzením kvantity pravidlom, podľa ktorého môže byť v slove len jedna dlhá slabika (slovenské nárečia, ktoré stratili melodický prízvuk i v dlhých slabikách a zachovali si len etymologickú kvantitu). 3. skupinu tvoria monotónické jazyky s tzv. dynamickým prízvukom (východoslovenské jazyky a bulharčina, ktorých vokalické systémy majú prízvučné i neprízvučné samohlásky). 4. skupinu tvoria monotónické jazyky bez akéhokoľvek dištinkatívneho suprasegmentu, s viazaným prízvukom (poľština, oba lužickosrbské jazyky, východoslovenské dialekty a po-medzné areály Liptova, susediace s goralskými nárečiami).

⁷ Pri krajných typoch vokalických jazykov tvoria konsonanty len 50% foném fonologického systému, zo suprasegmentálneho hľadiska sú to jazyky polytónické – *srbčorvátčina*, *slovinčina*, *kašubčina*. Percentá uvádzame podľa A. Isačenka [5: 115], hoci je zjavné, že v prípade zaradenia slabičných sonór k vokálom, by boli čísla modifikované v prospech vokalických podsystémov. (K problematike bližšie Sabol. 1989. S. 87–90). V slovenskom fonologickom systéme by to bol pomer 19 vokalických foném (vrátane slabičného r, l, ř, ľ) spisovnej slovenčiny oproti 28 konsonantickým fonémam.

Súčasná spisovná slovenčina ako jazyk monotónický s takzvanou voľnou kvantitou patrí do druhej skupiny spolu s češtinou a predpokladáme, že i bernolákovčinou. Oba porovnávané fonologické systémy (sss a bs) majú teda fonologický podsystem prechodného typu s výraznými prvkami vokalickeho typu, v ktorom je vokalickeý podsystem rozšírený pomocou kvantity, a preto našu analýzu začíname týmto (príznakovejším) podsystemom.

Porovnanie inventára vokalickeých foném spisovnej slovenčiny a bernolákovčiny⁸ ukázal výrazný rozdiel oboch systemov, najmä pri dlhých vokalickeých fonémach. Bernolákovčina nemá dlhé sonóry ani dvojhlasý (hoci ich Bernolák ako výslovnostný subštandardný variant pripúšťal, najmä v Slovári).

Naša hlbšia analýza [15] Bernolákovkej kodifikácie vokalickeého systemu s jej realizáciou v Slovári a v súvislých textoch totiž potvrdila (bližšie [2: 307]), že

(1.) vo vokalickeom podsysteme bernolákovskej slovenčiny sa neuskutočňuje žiadna systemová neutralizácia, čím sa výrazne líši od vokalickeého systemu spisovnej slovenčiny, v ktorom sa uskutočňujú systemové neutralizácie (najmä kvantitatívna v kombinácii s neutralizáciou kľzavosti; vo vyššom výslovnostnom štýle i neutralizácia difúznosti; porovnaj [7, 15]).

(2.) Vokalickeý system bernolákovskej slovenčiny je západoslovenský len pokiaľ ide o inventár foném. Hlbšia analýza vzťahov vnútri systemu ukázala, že v kodifikačných prácach je pôvodný prirodzený západoslovenský vokalickeý system silno narušaný nesystemovým skracovaním dlhých vokálov vo všetkých pozíciách (v koreňových, derivačných i gramatickeých morfémach, je tu úplná absencia dlhých sonór; to všetko pravdepodobne pod vplyvom Bernolákovho rodného hornooravského nárečia, ktoré nemá fonologickú kvantitu a z hľadiska fonologickej typológie sa výrazne odlišuje od západoslovenských i stredoslovenských nárečí)⁹.

(3.) Z predchádzajúceho konštatovania (v bode 2) vyplýva, že vo vedomí (podvedomí)¹⁰ tvorcu prvej kodifikácie slovenčiny, A. Bernoláka, nemala kvantita systemové miesto. Tento fakt mu dovoľoval také experimenty s kvantitou ako bolo a) využitie čiastočne “uvoľnenej” kvantity (*obojakej dlžky: úrad et urad, žalúdek et žaludek; brána – brán i bran*) v záujme časomernej prozódie; b) využitie kvantity na diferenciáciu pádov (A a I fem. adjektív: A – *peknu*, I – *peknú*); c) umelú slovotvornú dištinkciu kvantity (*prač, bitkár – prač, zariadenie na pranie, perúci človek*)¹¹.

(4.) Až v Bernolákovom Slovári (vd'aka: a) kolektívnemu autorstvu, b) pomerne dlhému času pretvárania¹², c) vplyvu živého jazyka západoslovenskej proveniencie) kryštalizovala pôvodne pomerne umelá kodifikácia vokalickeého systemu bernolákovčiny na prirodzenejší fonologický system, najbližší západoslovenskému fonologickému systemu, ktorý dotvorili a v literárnej tvorbe overili autori mladšej bernolákovskej generácie (najmä J. Holly).

Konsonantický podsystem oboch porovnávaných systemov nie je natoľko odlišný¹³. Na pozadí zhodného inventára foném v bernolákovskej a súčasnej spisovnej slovenčine sme

⁸ Inventár vokalickeých foném spisovnej slovenčiny [7: 273]: a bernolákovčiny:

/i/ /e/ /ä/ /a/ /o/ /u/	/i/ /e/ /a/ /o/ /u/
/í/ /é/ /á/ /ó/ /ú/	/í/ /é/ /á/ /ó/ /ú/
/ia/ /ie/ /iu/ /uo/	
/t/ /t̃/ /l/ /l̃/	/t/ /l/

⁹ Z hľadiska fonologickej typológie javí znaky prechodu ku konsonantickému typu jazyka.

¹⁰ Vychádzame aj z poznatkov vlastných výskumov, ktoré dokumentujú, že fonologické štruktúry sú u používateľov jazyka menej uvedomelé ako štruktúry vyšších jazykových rovin, a preto fonologická štruktúra často pôsobí automaticky, podvedome (Sedláková, 1992a, 1992b, 2000).

¹¹ Slovník slovenského jazyka III., IV (1963, 1964) na báze spisovnej slovenčiny stredoslovenského typu uvádza pri týchto slovách len homonymné tvary s dlhým vokálom pre oba významy.

¹² Bernolákov Slovár vyšiel až 36 rokov po kodifikácii a nemohol už splniť svoju historickú úlohu v doznievajúcej vlne národného obrodenia.

¹³ Inventár konsonantických foném v spisovnej slovenčine [7: 273]: v bernolákovskej slovenčine:

/m/ /n/ /ň/ /l/ /l̃/ /r/ /r̃/ /j/ /j̃/	/m/ /n/ /ň/ /l/ /l̃/ /r/ /r̃/ /j/ /j̃/
/b/ /v/ /d/ /z/ /z̃/ /z̃' /d' /g' /h/	/b/ /v/ /d/ /z/ /z̃/ /z̃' /d' /g' /h/
/p/ /f/ /t/ /s/ /c/ /š/ /č/ /t̃/ /k/ /x/	/p/ /f/ /t/ /s/ /c/ /š/ /č/ /t̃/ /k/ /x/

očakávali i zhodné typy neutralizácií v oboch fonologických podsystemoch (znelosti, difúznosti, sykavosti, akúťovosti a záverovosti). Okrem inventára foném treba na zodpovedné charakterizovanie fonologického systému poznať i systémové vzťahy medzi fonémami vo fungujúcom živom jazyku (nielen v jeho kodifikácii). Zdá sa nám potrebné na tomto mieste pripomenúť fakt, že do spisovnej slovenčiny bola zo strednej slovenčiny v plnom rozsahu prebratá len neutralizácia znelosti (aj so svojimi výnimkami), iné typy neutralizácií (neutralizácia difúznosti a sykavosti) boli prebraté s istými obmedzeniami (najmä na hraniciach slov; v sss tieto neutralizácie fungujú len v nižšom výslovnostnom štýle a teda sú stopercentne prekryté pravopisnými pravidlami). Podobnú situáciu predpokladáme i v bernolákovskej kodifikácii, preto vylučujeme možnosť nájsť dôkaz na ich fungovanie v bernolákovskom výslovnostnom úze. Málo početné prejavy distribučne obmedzených typov neutralizácií (akúťovosť a záverovosť) sa aj v nami skúmaných textoch vyskytli obmedzene. Ich prítomnosť v úze bernolákovčiny sa nám potvrdila pri neutralizácii záverovosti/úžinovosti v podobnom (obmedzenom) rozsahu ako v sss (*benácki*). Pre neutralizáciu akúťovosti v bernolákovskej kodifikácii vyplynulo, že sa v nej teoreticky mohli uskutočňovať dve (ako v slovenských nárečiach) možnosti: neutralizácia *hamba* sa tu mohla pod uskutočňovať pod vplyvom väčšiny stredoslovenských nárečí, ba neutralizácia akúťovosti sa tu vôbec nemusela uskutočňovať pod vplyvom češtiny, ktorá fungovala ako vzor knižného jazyka v mnohých ohľadoch¹⁴. Dôkaz na neutralizáciu tohto typu sme v bernolákovských textoch nenašli.

Prípady uskutočňovania neutralizácie sykavosti, ktoré v živom jazyku predpokladáme v takom rozsahu ako je to v prirodzených nárečových fonologických systémoch, sme našli v zápise slova *predca* v texte kázne. V niekoľkých opakovaných prípadoch (*bozskej, kňaského*) by sme mohli predpokladať i prítomnosť neutralizácie difúznosti pri sykavkách, ktorá sa uskutočňuje i v stredoslovenských nárečiach, ba i v nižšom výslovnostnom štýle spisovnej slovenčiny. Zo širšieho fonologického hľadiska treba ešte uviesť náhodný výskyt nárečových asibilovaných tvarov (*posvacení*) v texte kázne, čo predsa len potvrdzuje vplyv (hoci nebol programový) prirodzených fonologických nárečových (západoslovenských) systémov na bernolákovský úzus.

Bernolákovský jazykový systém je z hľadiska mäkkostných vzťahov príkladom jazykového systému, z ktorého boli do spisovnej slovenčiny stredoslovenského typu importované relačné morfémy adjektív stredného rodu (-é, -ého), ktoré frekvenčne posilnili nemäkké /e/ v krátkom i dlhom variante. V Bernolákovčine sa totiž napriek kodifikácii foném /dʲ/, /tʲ/, /nʲ/, /lʲ/ v stredoslovenskom rozsahu¹⁵ pravdepodobne silne obchádzala výslovnosť, /nʲ/, no najmä výslovnosť /lʲ/, čo sa prejavuje v zápisoch jednotlivých slov i v Bernolákovom Slovári. Pomerne častý výskyt chýb sme v Slovári zaznamenali nielen v zapisovaní kvantity, ale aj v zaznamenávaní mäkkosti. Zovšeobecnene sa dá konštatovať, že najčastejšie sa chyby prejavujú na nových, dovtedy systémovo nepoužívaných, pravopisných prvkoch, ako sú diakritické znamienka. Omnoho menej chýb voči kodifikovanej mäkkosti sme našli v prípade foném t a d, čo sú štruktúrne nové, cudzie fonologické prvky v tomto regióne, ktorými sa fonologicky reč vzdelancov pravdepodobne najviac odlišovala od reči ľudu trnavského regiónu (v tomto nárečí funguje namiesto týchto foném /tʲ/, /dʲ/ asibilované /dz/, /c/) a kodifikované tvary boli práve výrazným fonologickým odlišením ľudovej reči a reči vzdelancov. Naopak omnoho viac chýb voči kodifikácii je v zaznamenávaní mäkkosti pri fonémach /nʲ/ a /lʲ/, ktoré pravdepodobne používatelia trnavského úzu (a pisatelia Slovára) nevnímali ako cudzie (alebo nové), vnímali ich len ako výslovnostné varianty foném /n/ a /l/, ale

¹⁴ Bližšie [15].

¹⁵ Analýzou zapisovania foném /dʲ/, /tʲ/, /nʲ/, /lʲ/ v bernolákovskej kodifikácii a v Bernolákových dielach dospela K. Habovštiaková k názoru, "že Bernolák zavádzal tieto hlásky do spisovného jazyka v stredoslovenskom rozsahu. V niektorých prípadoch písal ich dokonca častejšie než v súčasnom jazyku" [3: 124].

ich mäkkú výslovnosť i podľa vysokého percenta chýb v jej písomnom zaznamenávaní pravdepodobne obchádzali. Najradikálnejší západoslovenský postoj k fonémam /ň/ a /l'/ sme zaznamenali v Kubániho kázni, ktorá na 11 stranách normovaného textu nezaznamenáva ani jedno /l'/; /ň/ systémovo obchádza v záporových modifikačných morfémech¹⁶, ale vyhýba sa mu aj na iných miestach. Podobne ako v Slovári najmenej chýb je v kázni pri zapisovaní /t/ a /d'/.

J. Hollého, musíme aj na základe nami skúmaných textov považovať za autora, ktorý najdôslednejšie dodržiaval bernolákovskú kodifikáciu, prípadne ju systémovo upravoval (hlavne z hľadiska kvantity). V Hollého piesňových textoch je zapisovanie /d'/ a /ň/ úplne bez chyby, zanedbateľný počet chýb sme našli v tom istom slove (*stvoritelu*)¹⁷ pri zapisovaní /t'/ . V prípadoch slov s fonémou /l'/ sa to už povedať nedá. Najviac prípadov nezapisanej mäkkosti sme našli v tvaroch v plurálových tvaroch I-ového prídavia vo všetkých rodoch. Nezaznačenú mäkkosť nájdeme pred všetkými druhmi nielen vokalicových foném, aj na konci slova (*ud'elujem mišleňi, rid'ili, jesli, všelikého, velebnosť, zalubovať, stvoritelu, ľudom, ud'el, chválime, nevihtu'eľne* atď.)¹⁸

Najzjavnejším dôkazom fungovania znelostnej neutralizácie v bernolákovskom fonologickom systéme je kodifikácia písania predložiek a predpôn *s*, *z*, *s-*, *z-* podľa výslovnosti. Hoci v Dizertácii [12: 77]. Bernolák zjavne neodlišuje alternatívne zmeny spoluhlások od asimilačných¹⁹, vďaka frekventovaným homonymným predložkám a predponám si tento jav v jazyku uvedomoval a zaradil ho aj do svojich kodifikačných úvah. Neutralizácia znelosti sa v bernolákovčine rovnako ako v sss odohrávala rovnako na hranici morfémy ako i na hranici slova a boli do nej pravdepodobne zapojené všetky znelostné páry ako o tom svedčia nasledujúce príklady: *čupka*²⁰ i *čubka*; *čučorétk*a; *děšť* i *děžď*, *uš sa* (ale aj *uš ráz*, *uš je*); *fršlóg* i *fršlók*. Najviac prípadov sme našli z vyššie uvedených dôvodov na neutralizáciu páru *s* – *z*, príkladov na neutralizáciu znelosti na hraniciach morfémy je málo, prevládajú príklady neutralizácií na hranici slova: *uská*; *s částki*, *s času na čas*, *s cesti*, *s teho*, *s chrámu*, *s chrbta*, *s práva*; *z někim*, *z dobrú*, *z babú*, *z Bohem* / *s pánem Bohem*, *chléb z maslem*, *z ústi na chrústi*, *meč s pošvi* / *strelí s túlu dobit'* atď. Príklady na znelostnú neutralizáciu najmä znalostného páru *ť* – *ď* sa vyskytli v kompozitách typu “*patďesát, patďesáte viz paďesát*” a to v mnohých ďalších prípadoch.

Náznak neutralizácie znelostného páru *c* – *z* sme našli v imperatívnych tvaroch slovík: *povec*, *povecťe*, *jec*, hoci sme neobjavili ani jeden prípad s alternujúcim koncovým *z* (*dz*). Ojedinelý imperatívny tvar *medz* (od *medzit'*) je pravdaže tiež dôkazom, hoci patrí do inej fonologickej kategórie (neutralizácia nealternovanej fonémy). Keďže pozícia na konci slova je z hľadiska neutralizácie znelosti neutralizačnou pozíciou, môžeme predpokladať, že pri existencii (aj keď veľmi málo frekventovanej) fonémy /z/ vo fonologickom systéme (v prípade, že sa potvrdí systémová alternácia *d'/z*) sa aj tento typ neutralizácie uskutočňoval, hoci sa v slovníkovej časti tvary *s dz* pri uvedených slovách explicitne neuvádzajú (*povedeť*, *povedel*, *povím*; **imp.** *povec* – **vulg.** *poved'*, **boh.** *pov'ez*). Už i výslovnostná opozícia *povec* – *poved'* (s kvalifikátorom: **vulg.**) však asocjuje stredoslovenský výslovnostný variant,

¹⁶ Nedostatok, ktorý sa napriek kodifikácii vyskytuje (systémovo) i v Slovári (ibid.).

¹⁷ To je nedôslednosť, ktorú uvádza Habovštiaková [3: 122] i zo Slovára.

¹⁸ Zdá sa, že na základe zisteného treba korigovať názor E. Paulinyho [9], že neskorý bernolákovský pravopisný úzus nepoužíval *l'* pod vplyvom štúrovskej kodifikácie. Naopak sa zdá, že E. Štúr nepojal túto fonému do svojej kodifikácie práve pod vplyvom bernolákovského úzu, v ktorom sa kodifikovaná fonéma /l'/ neudomácnila.

¹⁹ V § XI nazýva *premieňavými spoluhláskami* “spoluhlásky, ktoré tým, že v skloňovaní odvodzovaní alebo skladaní dostávajú mäkkší zvuk, menia sa na temer iné písmená, ako: *h* na *z* alebo *ž*; napr. *noha*, *noze*; *Bóh*, *Bože*; *ch* na *ss* alebo *š*; *bícha*, *blsse*; *duch*, *duše*; *k* na *c* alebo *č*; *matka*, *matce*; *paholek*, *pacholče*; *pánski*, *pnščina*; *t* na *c* *zatraťim*, *zatraceňi*; *z* na *s*; *z Adamom*, *s pánom*, *zmárňil*, *spďil*.” Bernolák napriek výraznému posilneniu fonetického pravopisného princípu (na základe antických tradícií) ešte nerozlišuje ani hlásku a grafému

²⁰ Zapísané ako *cubka*, čo považujeme za tlačovú chybu. Uvedené príklady pochádzajú zo Slovára.

v ktorom musí systémovo oproti neznej fonéme *c* stáť znelá fonéma *z*. Podobne i imperatívne tvary typu *hadž* predpokladajú neutralizáciu *z* – *č*.

V súvislých textoch sa tiež vyskytli príklady fungovania znelostnej neutralizácie na hranici slov, hoci prípadov nebolo mnoho. V texte kázne bola dôsledne písmom táto zmena foném zaznamenaná v často sa opakujúcom prípade (*Boh / Boch: Boha, Bohu, Bohom / Boch postavil, povedel Boch: svatí bud'te; Boch totižto* atď.), hoci aj v týchto prípadoch sa stretávame s potenciálnymi chybami: *Boch aňi, Boch napomáhal*²¹. S jasnými prípadmi rozkolísaného zapisovania foném *h – x* nielen na hranici slova sme sa stretli i v Slovári: *behalka*, vulg. *becháňi; beh / bech; Belhrad / Belchrad; chikat' (hikat'), dochotovit', mnoho* atď. Z dnes dostupných informácií o fonologických vzťahoch je známe, že znelostný pár *h – x*, má v slovenskom fonologickom systéme (v znelostnom korelačnom podsysteme) výnimočné postavenie, vyplývajúce napríklad z rozdielu v mieste artikulácie hláskových korelátov oboch členov opozície (porovnaj Sabol, 1989, s. 128), preto zaznamenanie spomenutej rozkolísanosti nie je nijako prekvapujúce. Fakt, že sme znelostnú asimiláciu v rámci slova zaznamenali len v prípadoch: *ťaškých, ťaškém, úskú, aj to iba v texte kázne, sa dá usúdiť, že v bernolákovskej kodifikácii ako i následne v pravopisnej praxi sa z hľadiska znelostnej asimilácie dodržiaval morfonematický pravopisný princíp pomerne dôsledne*, čím sa pravdepodobne zastrela i potenciálna asimilácia *v – f* na začiatku i na konci slabiky, pretože sme na tento druh asimilácie explicitný príklad v našich textoch nenašli. Za potenciálny príklad znelostnej asimilácie v na začiatku slova by sa dali považovať príklady zjednodušenej výslovnosti v texte kázne: *znešený a stupujú do seba*. Na tomto mieste však musíme relativizujúco dodať, že prípady uvedených bohemizmov typu *d'evče* v Slovári bez náznaku spodobovania *v* na *f* na konci slabiky tento typ neutralizácie nevyučuje. S vedomím, že konsonantický fonologický podsystem inventárom foném nadväzuje na stredoslovenské nárečové fonologické systémy, hoci jeho vokálny podsystem bol najvýraznejšie ovplyvnený západoslovenskými nárečiami a hornooravským nárečím, nemôžeme otázku neutralizácie *v – f* na konci slabiky v bernolákovskej slovenčine nateraz uspokojivo uzavrieť.

Podľa bernolákovskej kodifikácie i podľa stavu v západoslovenských nárečiach však predpokladáme, že znelostná asimilácia sa v bernolákovskej slovenčine uplatňovala vo väčšom rozsahu, bez akýchkoľvek obmedzení na rozdiel od stredoslovenských nárečí a v spisovnej slovenčine; že v nej pravdepodobne neplatili stredoslovenské výnimky (spojenie predložiek *s* a *k* s tvarmi osobných zámen).

Konfrontácia neutralizácií konsonantických protikladov v spisovnej slovenčine a bernolákovskej slovenčine na pozadí prirodzených fonologických systémov slovenských nárečí ukázala, že na rozdiel od vokálneho systému v bernolákovskej slovenčine sa v konsonantickom podsysteme jej fonologického systému uskutočňovali všetky typy neutralizácií ako v sss, niektoré vo väčšom (neutralizácia znelosti), niektoré v menšom rozsahu (neutralizácia difúznosti).

Z hľadiska prirodzenosti fonologických štruktúr je dôležité všimnúť si, aký fonologický systém kodifikoval pôvodne L. Štúr. Pôvodná Štúrova kodifikácia má tieto fonologické prvky vo vokalizme (porovnaj [9: 181–182; 6: 170–171]):

- nerozlišuje v pravopise (a teda ani vo výslovnosti!)²² fonému /i/ podľa palatálnosti (difúznosti);
- má dištinktívnu kvantitu obmedzenú rytmickým krátením, ktoré sa uplatňuje dôsledne (*oňi slůža, hlása, spálac, kvjeřim*);
- v kvantitatívnych vzťahoch figurujú i dva typy stúpavých diftongov²³ (predné – i-ové: *ia, ie* a zadný – *ou*), nemá dlhé /é/ (okrem slova *céra*; inak *dobrô*) ani /ó/, čo pravdepodobne odráža vokálne mäkkostné vzťahy;

²¹ Tieto potenciálne chyby musíme na základe prípadu s naznačenou pauzou *Boch, a človek* ale i na základe fungovania systému interpretovať ako (systémový) výslovnostný variant pred pauzou.

²² “V našej reči niet žiadneho y” (*Štúr L. Nárečie slovenské, ... a Náuka reči slovenskej*. 1943. S. 156).

²³ Štúr. *Ibid.* S. 158.

- nemá fonému /ä/, ale namiesto nej kodifikuje slová s /a/ i /e/ (*svatí, zavazuje, najme, mekí, vezeň*);
- samohlásky *u, o, a* považuje za “hrubé”, teda tvrdé, i za mäkkú a *e* strednú²⁴, ktorú by sme mohli interpretovať z hľadiska mäkkosti hádam ako obojakú.
- V konsonantizme sú výraznými kodifikačnými prvkami:
 - obmedzený systém mäkkostných korelačných párov na *d – d', t – t', n – ň*;
 - periférnu pozíciu (alebo úplnú absenciu) fonémy /l'/ vo východiskovej fonologickej štruktúre potvrdzuje i kodifikácia tvaru préterita i minulého participia (*mau, volau, robiu; vadnuv, kvitnuv i vadou, kvitou*);
- “Dôležitý je krem toho rozdiel hlások v našej slovenčine na temné a hlasné, z ktorého prvé temnejšie, druhé hlasnejšie znejú; temné: *ch, k, š, č, t, s, c, p, f*; hlasné: *h, g, j, ž, dž, l, r, dz, z, b, m, v, a, i, u, e, o*. Obojaké, t. j. také, ktoré hneď temnejšie, hneď hlasnejšie počuť, sú: *n, d*. Dôležitosť tohto rozdielu najmä v pravopise sa ukáže” (Štúr. 1943. S. 166). Štúrovo rozdelenie foném na “svetlé” a “temné” na prvý pohľad odráža opozíciu znelosti – neznelosti. Príznačkové hodnotenie foném *n, d*, zdá sa odráža rozdielnú frekvenciu v distribúcii nedifúzných foném *d', ň* oproti difúznym fonémam *d, n* v porovnaní s korelačnou dvojicou *t – t'* (ako to ukazujú aj naše výskumy; [15]), pretože, ako tu už bolo povedané, mäkké ľ Štúr vo svojej kodifikácii nemal²⁵.

Na pozadí dnešných poznatkov o slovenských nárečiach sa v Štúrovej kodifikácii odráža vo všetkých fonologických prvkoch (porovnaj Krajčovič. 1988. S. 236–237) severozápadný región stredoslovenských nárečí²⁶, samozrejme s historickým dedičstvom vokalickej mäkkostnej korelácie, ktorú v pravopise umocnila hodžovsko-hattalovská úprava, najmä “oživením” vokalickej mäkkostnej vzťahov prostredníctvom pravopisu *i – y* a *ä*. Niektoré prvky tejto reformy sa dajú vnímať ako neutrálne z hľadiska prirodzenosti fonologického (vokalickeho) systému (kodifikácia *l', iu, ä*), niektoré z týchto prvkov narušili prirodzenú distribúciu vokalickej foném systému (kodifikácia tvarov prídavných mien *pekného*), nie však tak zásadne, aby sa prirodzenosť vokalickej fonologického systému narušila ako to bolo v prípade kvantity u Bernoláka²⁷.

Porovnanie fonologických štruktúr bernolákovského a štúrovského typu slovenčiny nás oprávňuje formulovať nasledujúce závery.

Bernolákovská kodifikácia fonologického systému bola umelá a neštruktúrna nielen preto, že v nej autor spojil dva nesúrodé fonologické podsystémy (vokalickej s prevahou západoslovenských prvkov a konsonantický s prevahou stredoslovenských prvkov) ale aj do vokalickej podsystému, ktorý je vo vokalickej type jazyka určujúci, urobil umelé zásahy najmä v kvantitatívnych pomeroch (zavedením tzv. obojakej dĺžky, využívaním kvantity na umelú lexikálnu dištinkciu a pod.). Vývin bernolákovského úzu potvrdil zároveň dominantnosť vokalickej fonologického podsystému vo vokalickej type jazyka (západná a stredná slovenčina), ktorý sa napriek niektorým neprirodzeným kodifikovaným javom postupne stabilizoval na prirodzený

²⁴ Štúr. Ibid. S. 165–166.

²⁵ Mäkké ľ vo fonologickom systéme chýba i v niektorých liptovských nárečiach, konkrétne i v liptovsko-komikulášskom mestskom úze, čo viedlo Ľ. Ďuroviča k úvahám o mestskom pôvode pôvodnej Štúrovej kodifikácie [2].

²⁶ V severozápadnom regióne stredoslovenských nárečí sa vyskytujú “všetky praslovanské rezíduá nezápadoslovanského pôvodu” (Krajčovič. 1988. S. 236.). “Od juhovýchodného regiónu ho dnes oddeľuje pásmo hraničných izoglos, ktoré sa v smer od východu na západ vejárovito rozptyľuje. Za najstaršiu sa pokladá izomorfa *–me* proti *–mo* v 1. os. pl. ... Mladšie sú napríklad izofóny *ia* proti *ei*, *'a*; *uo* proti *ó*, *ua*; *ie* proti *é*, *ia* a i. Charakteristická je hraničná izoglosa *krú* // juž. *kru*. Z hraničných izomorfov uvedieme aspoň tvary *ruki* // juž. *ruke* v gen. sg., *ruke* // juž. *ruki* v dat. a lok. sg., *dobrieho* // juž. *dobrího*, *ten* // juž. *tot*“ (Ibid. S. 237).

²⁷ Posilnenie nepalatálneho prvku vokalickej mäkkostnej štruktúry však spätne spôsobilo elimináciu pôvodných palatálnych foném najmä mäkkého ľ v súčasnej spisovnej slovenčine. Bližšie pozri Sedláková, 2002; prípadne Pauliny [11: 133].

západoslovenský vokalický systém a postupne si začal prispôsobovať v písanom úze (pravdepodobne hlavne v hovorenom) i systém konsonantický, najmä jeho mäkkostný korelačný podsystem (elimináciou ň a ľ). Naproti tomu pôvodná štúrovská kodifikácia kopírovala prirodzený fonologický nárečový systém severozápadného stredoslovenského typu, do ktorého ani následné kodifikačné revízie deštruktívne nezasiahli.

Uvedené javy sú pravdepodobne zásadnou príčinou toho, že Bernolákova kodifikácia bola, napriek snahám Slovenského učeného tovarišstva a kvalitným autorom umeleckej i osvetovej spisby, neúspešná. A naopak, že sa ujala kodifikácia štúrovská, založená na prirodzenom stredoslovenskom fonologickom systéme, hoci nemala také silné sociálne zázemie. Absencia prirodzeného fonologického základu môže byť rovnako príčinou toho, že napriek dômyselnému prepracovaniu všetkých ostatných jazykových rovín a mnohým nesporným výhodám, sú v medzinárodnej komunikácii umelé jazyky stále vytláčané prirodzenými jazykovými systémami.

-
1. *Bernolák A.* Slovník slovenský, česko-latinsko-nemecko-uherský. I.–V. Budae, 1825.
 2. *Ďurovič L.* Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov // SOCIOLINGVISTIKA SLOVACA 5, Mesto a jeho jazyk. Editor: S. Ondrejovič. Bratislava: VEDA – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000. S. 111–117.
 3. *Habovštiaková K.* Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968.
 4. *Hollý J.* Katolíckí Spevník obsahujúci Pesne na všecí wíročité Slawnosťi, jako též Pesne o Swatích Božích, w rozličných Časoch a Potřebách. Buďin, 1846.
 5. *Исаченко А.* Опыт типологического анализа славянских языков // Новое в лингвистике III. М., 1963. С. 106–121.
 6. *Krajčovič R., Žigo P.* Dejiny spisovnej slovenšiny. Bratislava: Univerzita Komenského, 2002.
 7. *Kráľ Á. – Sabol J.* Fonetika a fonológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989.
 8. *Lifanov K.* Rekatolizácia ako najdôležitejší medzník v dejinách spisovnej slovenčiny // Jazykovedný časopis. 50. 1999. Č. 1. S. 17–25.
 9. *Pauliny E.* Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983.
 10. *Pauliny E.* Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963.
 11. *Pauliny E.* Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda, 1990.
 12. *Pavelek J.* Gramatické dielo Antona Bernoláka / Preklad / Red. J. Horecký. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964.
 13. *Radváni H.* Jozef Kubáni, člen Slovenského učeného tovarišstva. Personálna bibliografia a faksimile kázne povedanej v Cíferi v roku 1818. Trnava: Vydavateľstvo Spolku sv. Vojtecha, 1992.
 14. *Sedláková M.* Kázeň Jozefa Kubániho povedaná v Cíferi v roku 1818. Bernolákovský text vo svetle historickej fonológie // Studia Filologica VIII. Zborník Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity. Prešov, 2001. S. 94–99.
 15. *Sedláková M.* Historické kontexty kvantity v slovenčine (Kvantita v bernolákovčine a v súčasnej spisovnej slovenčine) // Koreferencia a koneksia textu. Zborník príspevkov z vedeckého seminára usporiadaného na záver grantového projektu VEGA “Kohézia a koherencia ako vlastnosť textu a ako aktívita expedianta a recipienta” v decembri 2001. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. Prešov, 2002. S. 120–141.
 16. *Sedláková M.* Lingvistické a sociologické aspekty kodifikácie Bernolákovej slovenčiny // Anton Bernolák – bernolákovci – bernolákovská epocha (220. výročie kodifikácie spisovnej slovenčiny). Zborník z konferencie. Bratislava: Bernolákova spoločnosť, 2007. S. 36–43.

FONOLOGICAL SYSTEMS OF TWO CODIFICATIONS OF SLOVAK LANGUAGE (BERNOLAK AND SHTUR)

Marianna SEDLAKOVA

FF UPJŠ Košice,

Department of Slovak studies, Slavonic philologies and communication,

Petzyalova st., 4, 04011 Košice, Slovak Republic

tel. (00421 055) 234 71 39, e-mail: sedlamar@internetkosice.sk

Comparing phonological systems of two codifications of Standard Slovak having different dialectological bases (Bernolák's language predominantly with West Slovak dialectological basis and Shtur's language using Central Slovak dialects), the study attempts to explain why the former was not successful and the latter was. It sees the reasons in the fact that while Bernolák's codification mixed two phonological systems as a material foundation of the language, Shtur's one preserved natural Central Slovak phonological system, thus evading long-term crystallisation of the phonological structure among language users and directly putting higher language levels into practice.

Key words: Slovak language, phonological system, codification, Bernolák, Shtur.

ФОНОЛОГИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ ДВУХ КОДИФИКАЦИЙ СЛОВАЦКОГО ЯЗЫКА (БЕРНОЛАК И ШТУР)

Марианна СЕДЛАКОВА

Университет имени Павла Йозефа Шафарика в Кошицах,

философский факультет,

кафедра словакистики, славянских филологий и коммуникации,

ул. Петзвалова, 4, 04011 Кошице, Словакия

тел. (00421 055) 234 71 39, e-mail: sedlamar@internetkosice.sk

В статье путем сравнения фонологических систем двух кодификаций литературного словацкого языка, базирующихся на различной диалектной основе (бернолаковщина – преимущественно на западнословацкой диалектной основе, штуровщина – на среднесловацкой диалектной основе) осуществлена попытка обосновать успешность одной (Штура) и неудачу другой (Бернолака). По мнению автора, кодификация Бернолака смешала две фонологические системы как материальную основу языка, в то время как кодификация Штура сохранила естественную среднесловацкую фонологическую систему, что позволило избежать длительной кристаллизации фонологической структуры в среде пользователей литературного словацкого языка и легко вводить в употребление элементы высших уровней языка.

Ключевые слова: словацкий язык, фонологическая система, кодификация, Бернолак, Штур.

Стаття надійшла до редколегії: 15.10.2008

Прийнята до друку: 25.12.2008